
Estudi de la ceràmica medieval a Barcelona: influències, vies d'expansió i fluxos comercials

Julia Beltrán de Heredia Bercero*

Resum

L'estudi de la ceràmica medieval, amb la caracterització dels diferents tipus i produccions, està permetent de disposar d'un registre arqueològic millor per tota l'Edat Mitjana i, per tant, permet de reconèixer testimonis materials que havien passat totalment desapercibuts fins ara, la qual cosa es tradueix en noves dades històriques. Tot i que habitualment s'ha situat l'aparició del vidrat al segle XIII, el seu ús per a impermeabilitzar recipients és un fenomen molt més antic, amb peces considerades excepcionals situades cap a finals del segle IX i que es troba ben consolidat a l'últim quart del segle XII. La producció al segle XIII de pisa arcaica, precedent de la pisa decorada en verd i manganès de Barcelona, està també ben fixada i documentada. La influència de la majòlica arcaica italiana es pot veure en les formes i motius decoratius de les produccions de Barcelona. En aquest sentit, cal pensar un focus d'aparició i en una via d'expansió a Catalunya com a conseqüència de les influències italianes, a partir d'unes tècniques procedents del món islàmic, del qual n'imiten també les formes. És possible també que la innovació tecnològica que comportà aquesta ceràmica estigués en relació amb l'arribada d'artesans andalusins, magrebins o orientals a la nostra ciutat. Els estudis arqueomètrics han permès de precisar les procedències de les restes i aportar dades sobre la seva tecnologia. A més, el motiu decoratiu de la producció catalana plena del segle XIV evidencia similituds amb les produccions italianes del mateix segle de Gela, Gènova i la resta de la Ligúria. A València, les troballes arqueològiques urbanes mostren importacions catalanes juntament amb les primeres produccions valencianes. I és que la tradicional tesi de la filiació valenciana de la producció de pisa catalana decorada en verd i manganès, sovint mal anomenada "ceràmica de Manresa", ja fa temps que va entrar en crisi. Als segles XIII-XIV, el contacte catalans amb Síria i Egipte, amb nombrosos consolat establerts, van comportar la importació de ceràmiques orientals, com mostren les troballes a la nostra ciutat.

Resumen

El estudio de la cerámica medieval, con la caracterización de los diferentes tipos y producciones, está permitiendo disponer de un registro arqueológico mejor para toda la Edad Media y, por lo tanto, permite reconocer testimonios materiales que habían pasado totalmente desapercibidos hasta ahora, lo cual se traduce en nuevos datos históricos. Aunque habitualmente se ha situado la aparición del vidriado en el siglo XIII, su uso para impermeabilizar recipientes es un fenómeno mucho más antiguo, con piezas consideradas excepcionales situadas hacia finales del siglo IX y que se encuentra bien consolidado en

* Museu d'Història de Barcelona (MUHBA).

el último cuarto del siglo XII. La producción en el siglo XIII de loza arcaica, precedente de la loza decorada en verde y manganeso de Barcelona, está también bien fichada y documentada. La influencia de la mayólica arcaica italiana se puede ver en las formas y motivos decorativos de las producciones de Barcelona. En este sentido, hay que pensar en un foco de aparición y en una vía de expansión en Cataluña como consecuencia de las influencias italianas, a partir de unas técnicas procedentes del mundo islámico, del cual imitan también las formas. Es posible también que la innovación tecnológica que comportó esta cerámica estuviera en relación con la llegada de artesanos andaluses, magrebíes u orientales a nuestra ciudad. Los estudios arqueométricos han permitido precisar las procedencias de los restos y aportar datos sobre su tecnología. Además, los motivos decorativos de la producción catalana plena del siglo XIV evidencia similitudes con las producciones italianas del mismo siglo de Gela, Génova y el resto de la Liguria. En Valencia, los hallazgos arqueológicos urbanos muestran importaciones catalanas junto con las primeras producciones valencianas. Y es que la tradicional tesis de la filiación valenciana de la producción de loza catalana decorada en verde y manganeso, a menudo mal nombrada “cerámica de Manresa”, ya hace tiempo que entró en crisis. En los siglos XIII-IV, los contactos catalanes con Siria y Egipto, con numerosos consulados establecidos, comportaron la importación de cerámicas orientales, como muestran los hallazgos en nuestra ciudad.

Els estudis ceràmics, una eina fonamental per al registre arqueològic

La identificació dels registres ceràmics, principal fòssil director per a l'arqueologia, és molt difícil per a l'Alta Edat Mitjana, ja que és un període en què la producció de ceràmica no era un fenomen uniforme subjecte a patrons fixes, com passava en època clàssica. Ben al contrari, les produccions es basaven en el localisme i en la continuïtat de les formes al llarg de les centúries. Les troballes de monedes són, sens dubte, un bon referent cronològic, però a la nostra ciutat la moneda carolíngia o comtal trobada en contextos arqueològics és molt escassa.

En els últims temps, a Barcelona, l'estudi de la ceràmica medieval, amb la caracterització dels diferents tipus i la identificació de noves produccions, està permetent disposar d'un registre arqueològic millor per tota l'Edat Mitjana. Aquest fet facilita el reconeixement de testimonis materials que havien passat totalment desapercibuts per a l'arqueòleg, la qual cosa es tradueix en noves dades històriques. Els segles IX al XIII comencen a omplir-se de continguts.

D'altra banda, les noves tècniques aplicades a l'estudi de la ceràmica, com les datacions per termoluminiscència o l'arqueometria, han aportat noves dades i datacions molt més precises que, fins fa poc, eren totalment impensables. Els estudis arqueomètrics han estat una eina fonamental. En aquest sentit, cal destacar el paper de l'Equip de Recerca Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona (ERAUB).¹ Els resultats obtinguts per aquest equip han permès establir l'origen

1. L'ERAUB del Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia, va començar la seva línia de treball l'any 1992. Volem destacar el paper de Jaume Buxeda, Miquel Angel Cau, Marisol Madrid i Javier Ibáñez, amb qui hem treballat i continuem treballant en projectes comuns. En aquest moment tenim en curs el desenvolupament del projecte *Impacte tecnològic en el nou món colonial. Aculturació en arqueologia i arqueometria ceràmica*

d'algunes peces i també donar a conèixer dades tècniques sobre els processos de fabricació de la ceràmica: productes emprats, temperatura de cocció, tipus de vitrificats, etcètera.

Barcelona, una ciutat amb una llarga tradició terrissaire

Per bé que tradicionalment s'havia situat l'inici de la producció terrissera de la ciutat de Barcelona cap a finals del segle XI, tot relacionant-lo amb el desenvolupament de les manufactures urbanes, l'arqueologia ha posat de manifest que, en la ciutat i en el seu entorn, funcionaven tot un seguit de tallers que van continuar actius al llarg dels segles. Els estudis arqueològics i arqueomètrics realitzats a Barcelona a partir del material de la plaça del Rei² han revelat l'existència d'una important activitat terrissera –ja des d'època visigoda– amb la presència d'un gran nombre de petits tallers que produïen per a un mercat local i regional.

Aquests tallers van anar incorporant els canvis tecnològics, així com les noves formes i modes vingudes de fora. Al segle IX, als territoris dels comtats de Barcelona i Empúries, es van introduir innovacions en la producció de ceràmiques, com era la decoració impresa i a rodeta, que es van barrejar amb tradicions anteriors, com l'ús de l'espàtula sobre la superfície externa d'alguns atuells. Pensem que l'ús de l'espàtula com a acabat final de la peça va respondre més a criteris funcionals que a estètics, tot i que aquesta tècnica li donà a la peça un aspecte molt fi, suau i brillant. Però aquest acabat reduïa també la porositat de la pasta, la qual cosa deuria ser molt útil en els recipients destinats a contenir líquids, justament les peces en les que l'espatulat era més freqüent.

Al mateix temps, es van anar introduint formes noves, com a la sitra, una gerra de taula amb un bec prominent i nansa oposada, per l'agua o el vi, no documentada en èpoques anteriors. Aquesta forma té el seu origen a la vall del Rhin i va ser introduïda a Catalunya a partir de la conquesta franca, com ja va posar de manifest Eduard Riu.³ La forma perdurà i es consolidà, passant a formar part del repertori ceràmic català. A la Baixa Edat Mitjana, la podem trobar amb nombroses variants

(*Tecnolonia*), període (2009-2011), finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació del govern espanyol, amb un ampli equip investigador de la Universitat de Barcelona, el Museu d'Història de Barcelona, la Universitat del País Basc, la Universitat de Sevilla, la Universitat de Las Palmas de Gran Canaria, el Museu i Parc Arqueològic de Cueva Pintada de Gáldar de Gran Canaria, el Centre for Scientific Research Demokritos de Grècia, el Museum Conservation Institute (Smithsonian Institution, Estats Units d'America) i la Universitat Catòlica del Perú. Vegeu: «Memòria de l'activitat científica del MUHBA», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 5 (2009), pàg. 222-224.

2. Els estudis realitzats sobre el jaciment de la plaça del Rei de Barcelona han estat fonamentals per avançar en els coneixements de la ceràmica tardoantiga i altmedieval, en especial el període carolingi.
3. Els estudis d'Eduard Riu sobre la ceràmica alt-medieval barcelonina van ser totalment pioners en molts aspectes, en una època en què la ceràmica medieval a la nostra ciutat no despertava cap mena d'interès i molt menys d'estudis. Altres investigadors som deutors dels seus treballs, sobretot pel que fa als estudis de ceràmica espatulada. Volem destacar la seva tesi de llicenciatura de 1985, *Estudi i especulacions sobre algunes ceràmiques de l'Alta Edat Mitjana trobades a Barcelona* (Universitat de Barcelona), i altres publicacions com: «La ceràmica espatulada de Barcelona», dins *Ceràmica Medieval no Mediterraneo Occidental*, Mertola, [sn], 1991, pàg. 587-592; «Ceràmica barcelonina fins al segle XIII», dins *Catalunya Romànica, vol. XX, Barcelonès, Baix Llobregat, Maresme*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, pàg. 248-250; «La ceràmica espatulada i les sitres de la Catalunya Vella (c.s. IX-XI), a més d'unes quantes observacions sobre l'arqueologia, la ceràmica i la història», *Ceràmica medieval i postmedieval. Monografies d'Arqueologia Medieval i Postmedieval*, 4 (1998), pàg. 21-37; «La ceràmica de la Mediterrània nord-occidental al segle VIII-IX. Catalunya, el País Valencià i Al-Andalus», dins AAVV, *Catalunya a l'època carolingia. Art i cultura abans del romànic*, Barcelona, MNAC, 1999, pàg. 259-264.

i funcions, «apta per mesurar vi, per treure vi de les bótes, setra amb un llibrell al menjador», per rentar-se les mans, a manera d'aiguamans, etcètera. A l'Edat Moderna encara continuà produint-se, i actualment aquest atuell tan antic està reduït al Lenguadoc i nord-est del Principat.⁴

A l'igual que la sitra, les decoracions fetes amb motius impresos amb punxó o a rodeta es troben en gran quantitat a les necròpolis de la vall del Rhin. També podem esmentar els exemples de la producció longobarda, i al voltant de l'any mil es documenten molts testimonis a la Bretanya, el Lenguadoc, Var, Normandia, Provença, etcètera.⁵ A casa nostra, la recerca de paral·lels s'ha de buscar a la Catalunya Vella. En qualsevol cas, estem parlant de jaciments vinculats al món franc i als nous territoris conquerits amb l'expansió de l'Imperi Carolingi.

Els estudis arqueomètrics fets a Barcelona mostren com en algunes fàbriques locals identificades durant l'Antiguitat tardana es troben també en formes típiques d'època carolíngia, com les sitres espatulades, les olles i gerres amb decoracions impreses, la qual cosa mostra la continuïtat d'alguns tallers i l'adaptació i incorporació de noves tècniques i tendències, com ja havíem dit.⁶ L'ús de l'espàtula per acabar la peça ja es donava amb anterioritat a l'arribada dels francs,⁷ com ja hem apuntat, fusionant-ne les tradicions locals ja existents amb les noves aportacions del món franc. Aquesta tècnica (l'ús de la espàtula) també s'ha pogut documentar a Girona al segle VIII, on funcionaven també tot un seguit de tallers d'abast local.⁸

Desconeixem la ubicació d'aquests tallers a la ciutat de Barcelona, tot i que no s'havien de localitzar per força a l'interior de la trama urbana; més aviat pensem que es van situar fora de la ciutat, en un entorn més o menys immediat. Es tracta de tallers amb una producció que es va veure influenciada pels nous corrents carolíngis, però en cap cas es perfila un nucli d'artesans impulsats o relacionats amb el poder comtal carolíngi i vinculats al palau o residència comtal.

Les transformacions tecnològiques, primeres produccions amb revestiment vitrificat

Pel que fa als nostres dies, podem establir unes característiques que són pròpies de la ceràmica dels segles IX-X i fins i tot unes altres característiques generals per als

4. J. BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, «Terminologia i ús dels atuells ceràmics de cuina a la baixa Edat Mitjana», dins AAVV, *Del Rebost a la Taula. Cuina i menjar a la Barcelona Gòtica*, Barcelona, MHC, 1994, pàg. 46-58.
5. El mapa de troballes és molt ampli i aquestes dibuixen d'una manera molt clara els territoris de l'Imperi Carolingi. Per una documentació més aprofundida sobre aquest tema, vegeu: J. BELTRÁN DE HEREDIA i E. REVILLA, «La ceràmica grisa amb decoració impresa a Barcelona», dins *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del I mil·lenni*, Vic, Eumo, 1999, pàg. 475-492; J. BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, «Los contextos altomedievales de la plaza del Rei de Barcelona: la ceràmica de tradició carolíngia», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 2 (2006), pàg. 108-139.
6. BELTRÁN DE HEREDIA, «Los contextos...»; J. BUXEDA, M. A. CAU, «Caracterització arqueomètrica de les ceràmiques de la plaça del Rei de Barcelona», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 2 (2006), pàg. 140-152.
7. J. BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, «Las producciones locales e importaciones de ceràmica común del yacimiento de la plaza del Rey de Barcelona, entre la época visigoda y el periodo islámico. Siglos VI-VIII», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 1 (2005), pàg. 68-89.
8. J. M. NOLLA [et alii], *Del fòrum a la plaça de la catedral. Evolució històrica urbanística del sector septentrional de la ciutat de Girona*, Girona, Ajuntament de Girona, 2008, pàg. 224.

segles XI-XII⁹, tot i que amb molta prudència, ja que no podem oblidar que els patrons de comportament de la ceràmica altmedieval no tenien res a veure amb els del món clàssic. Les formes que ens serveixen de referent en aquesta època són, bàsicament d'ús culinari, les quals tenen, per la seva funcionalitat, una gran continuïtat en el temps i poca variació en les seves tipologies. D'altra banda, i pel mateix període, són poques les peces que es poden vincular al servei de taula; les formes més comunes, com plats o escudelles, deurien ser de fusta, i d'altres eren, de bon segur, de metall. Però les peces de fusta són de difícil conservació i les de metall es refonien, sobretot si eren de matèries nobles, per la qual cosa cap dels dos tipus rarament apareixen als registres arqueològics.

Per contra, es comencen a documentar a Barcelona tot un seguit de peces de taula fetes en ceràmica de cap a finals del segle XII i principis del XIII. El repertori de formes s'amplià considerablement i es pot comprovar com tenien tendència a l'estandardització. L'aparició de les cobertes de color vitrificades va constituir tota una revolució tecnològica. El vernís és una coberta vitrificable que recobreix la ceràmica per impermeabilitzar-la, tot i que també facilita la conservació i la neteja de la peça, sense oblidar la part estètica, ja que aporta a l'objecte color i vivacitat. L'ús de l'òxid de ferro donava el color verd, el de plom el color melat i l'estany s'utilitzava per donar opacitat i aconseguir el color blanc. A les primeres pises es va emprar una engalba blanca per emmascarar el color de la ceràmica, una producció tecnològicament més simple i segurament més barata. L'inici d'aquesta tècnica s'ha de situar a l'àrea de Mesopotàmia, cap el segle XIII aC., des d'on es va estendre. El pioner en la seva aplicació va ser el món islàmic; a l'occident musulmà tenim nombrosos exemples als segles IX-X, com al Magreb, a Al-Andalus o a Sicília.

A Catalunya, tot i que habitualment s'ha situat l'aparició del vidrat cap a finals del segle XIII, l'ús per a impermeabilitzar recipients fou un fenomen molt més antic, que es trobà ben consolidat a l'últim quart del segle XII. Tot i així, podem parlar d'unes peces vidrades procedents de les excavacions de la plaça del Rei, una gerra i una sitra trilobulada, datades cap a finals del segle IX.¹⁰ Malgrat que d'entrada semblin unes datacions molt primerenques pel que fa a l'ús del vitrificat, no constitueixen un cas excepcional. A Itàlia hi ha exemplars de ceràmica vidriada (*forum ware*) en la segona meitat del segle VIII i inicis del segle IX, amb una major representació al segle X, amb la producció coneguda com a *vetrina sparsa*, que era majoritària i constant a partir del segle XI. La forma principal d'aquesta producció era la *brocca*, que recordava a les sitres carolíngies i on es reconeix una influència de les corrents franques.

A França, i a Andorra, també existien produccions vidriades al segle X i principis del XI, i a Bretanya cap a finals del segle XI. A Catalunya, a excepció de les peces esmentades de la plaça del Rei, el vidriat no està documentat en aquest període, i de moment totes dues peces s'han de considerar com un *unicum*. Tot i així, la situació pot variar amb noves troballes i mostrar un panorama més semblant a França o Itàlia, ja que, com veurem després, compartim un focus comú d'influències i la mateixa via d'expansió.

9. Pel que fa a la ceràmica grisa, s'ha plantejat una proposta de tipologia, vegeu: A. LÓPEZ MULLOR i J. BELTRÁN DE HEREDIA, «La ceràmica utilitària de los siglos XII al XIV en la provincia de Barcelona». *VIII Congreso Internacional de Cerámica Medieval en el Mediterráneo*, Ciudad Real (en premsa).

10. J. BELTRÁN DE HEREDIA, «Los contextos...».

Noves tècniques i noves produccions: influències islàmiques que arriben d'Itàlia

Des de fa un parell d'anys, el segle XIII, ceramològicament parlant, ha començat a tenir una entitat pròpia ben diferent de les centúries anteriors, amb uns registres ceràmics característics que es poden reconèixer amb facilitat. Les tradicionals i fins fa poc úniques produccions que s'adscriuen al segle XI-XIII, les ceràmiques anomenades "grises", ha resultat que no es trobaven soles i que, a finals del segle XII i inicis del XIII ja es vidriava en verd i en melat i es feien vaixelles de taula seguint els mateixos corrents que ha mostrat l'arqueologia a França i a Itàlia.

Aquestes produccions vidriades catalanes, en les que la peça estrella era el gibrell, apareixen conjuntament amb unes peces amb coberta estannífera decorades en manganès i altres peces de vaixel·la amb una coberta monocroma verda. Són les "vaixelles populars catalanes". El conjunt ceràmic, força quantiós, localitzat a les excavacions del carrer de Sant Honorat l'any 1999, estudiat i publicat per l'autora d'aquest article l'any 2007, ha permès identificar per primera vegada dues produccions noves, paral·leles i emparentades, ben datades al segle XIII, concretament entre 1230-1260; una que vam denominar "pisa arcaica catalana", i l'altra versió més popular o senzilla, anomenada "vaixel·la verda". En ambdós casos vam aplicar una nomenclatura seguint l'emprada a d'altres països. La localització d'un tresoret amagat en una redoma d'aquesta producció en verd que guardava vint-i-set monedes de Jaume I, confirmava plenament les cronologies apuntades.¹¹

Poc temps després, altres troballes, com les localitzades a les excavacions del Mercat de Santa Caterina, van aportar el mateix panorama ceràmic, pisa arcaica i vaixel·la verda, amb una datació de segle XIII, entre 1219-1223, sense descartar algun exemplar del finals del segle XII.¹²

La pisa arcaica de Barcelona era una producció equiparable a les protomajòliques italianes. La protomajòlica o majòlica arcaica, terme creat als anys 30 del segle XX, és la producció més antiga de l'Itàlia Meridional (Apúlia, Campània i Sicília), data de finals del segle XII i inicis del XIII i més tard va ser exportada a Itàlia Central.

D'altra banda, l'anomenada "vaixel·la verda" o també, "ceràmica amb revestiment verd monocrom", "servei de taula en verd" o "ceràmica de la família verda", segons les fonts consultades, es coneixia a d'altres indrets de la Mediterrània, ja que va haver diversos centres productors. La seva presència es centrava a les costes lígurs, Catalunya, Provença, el Llenguadoc i la vall del Roine, amb un comerç de cabotatge entre el Magreb, Sicília i Espanya. També es localitzà a tota la península Itàlica, on les descobertes la situen a partir del segle XII, amb una presència més gran al segle XIII. Arqueomètricament, sembla que es perfilen diversos focus de producció: Calàbria, Sicília, el nord d'Àfrica, un de sícul-tunissà i un de català.¹³

11. BELTRÁN DE HEREDIA, «Las producciones...». Actualment a Barcelona, es parla de "pisa arcaica" o de "vaixel·la verda" amb tota normalitat i no com un cas excepcional, ja que la presència d'aquestes produccions s'ha convertit –a partir del seu reconeixement– en un fenomen constant als registres del segle XIII i la quantitat de materials identificats als darrers dos anys s'ha multiplicat ràpidament.
12. J. HUERTAS, «La pisa arcaica i el conjunt ceràmic associat als primers moments del Convent de Santa Caterina», *Quaderns d'Arqueologia i Historia de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 4 (2008), pàg. 106-114.
13. C. CAPELLI i G. GANGI, «La ceramica invetriata in Calabria (sec. XI-XIII): dati archeologici e mineropetragrafici», dins *La ceramica invetriata tardomedievale de l'Italia centro-meridionale*, *Quaderni di Archeologia Medievale*, III

Les formes de totes dues produccions –pisa arcaica i vaixel·la verda– es concreten en escudelles, servidores i redomes, forò italiana. És possible que, tal i com va plantejar Javier Martí,¹⁴ la innovació tecnològica que comportava la producció amb coberta estannífera o vitrificada podria estar relacionada amb l'arribada d'artesans andalusins, magrebins o orientals que coneixien molt bé les tècniques. Moltes de les formes que es van produir a Barcelona, com redomes, llànties de peu alt, tapadores, escudelles tipus ataifor, cassoles, etc.,¹⁵ són d'una clara influència islàmica i es poden trobar en qualsevol de les tipologies plantejades pels investigadors de la ceràmica àrab, fet que podria apuntar l'establiment a la nostra ciutat de terrissaires forans. Tanmateix, res no impediria que hagués estat el resultat d'un procés d'observació i experimentació. En qualsevol cas, els estudis arqueomètrics han evidenciat que el material que havia estat classificat durant anys com a peces andalusines procedents de tallers valencians, murcians o almeriencs, han resultat ser produccions barcelonines.

La pisa catalana decorada en verd i manganès, una filiació italiana

La pisa arcaica és, ni més ni menys, el precedent de la coneguda pisa catalana decorada en verd i manganès: els primers passos d'aquesta producció. Però, quin en va ser l'origen? D'on van venir les influències i quines van ser les vies d'expansió?

La influència de la majòlica arcaica italiana es pot veure en les formes i motius decoratius de les produccions de Barcelona. Cal pensar en una via d'expansió i en un focus d'aparició a Catalunya com a conseqüència de les influències italianes, a partir d'unes tècniques procedents del món islàmic, del que imitaven també les formes.

A més, els motius decoratius de la producció catalana plena del segle XIV evidencien similituds amb les produccions italianes del segle XIV de Gela, Gènova i Ligúria, influències que van arribar pels contactes i fluxos comercials. La tradicional filiació valenciana per a la producció de pisa catalana decorada en verd i manganès, sovint mal anomenada “ceràmica de Manresa”, ja fa temps que va entrar en crisi. Alguns autors, com Olivar Daydí, ja van posar de manifest, l'any 1952, la possible relació entre les produccions italianes i catalanes.¹⁶ En la mateixa línia van

(2000), pàg. 453-482; C. CAPELLI [et alii], «Caractérisation des céramiques importées en Provence», *VIII Congreso Internacional de Cerámica Medieval en el Mediterráneo*, Ciudad Real (en premsa); J. BUXEDA [et alii], «The discovery of the 13th century archaic majolica and lead glazed pottery production», dins *10th. European Meeting on Ancient Ceramics*, Londres (en premsa).

14. J. MARTÍ, «Una manufactura a la búsqueda de paternidad. Apuntes sobre el inicio de la producción de cerámica decorada bajo medieval en el área valenciana y dentro del contexto del Mediterráneo noroccidental», dins *XXXI Convegno Internazionale della Ceramica*, Albisola, 1999, pàg. 195-206.
15. Veure quadre de formes a J. BELTRÁN DE HEREDIA, «Pisa arcaica i vaixel·la verda al segle XIII: l'inici de la producció de pisa decorada en verd i manganès a la ciutat de Barcelona», *Quaderns d'Arqueologia i Historia de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 3 (2007), lám. 5-8; a HUERTAS, «La pisa...», lám. 1-2; i a R. DEHESA, J. RAMOS i J. ALSINA, «El forn del carrer de l'Hospital i la producció de ceràmica comuna vidriada monocroma i de vaixel·la verda a la Barcelona del segle XIII», *Quaderns d'Arqueologia i Historia de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 5 (2009), pàg. 185-196, lám. 1-5.
16. M. OLIVAR DAYDÍ, *La porcelana en Europa: desde sus orígenes hasta principios del siglo XIX*, Barcelona, Seix Barral, 1952.

insistir d'altres, com Josep Antón Cerdà o Javier Martí i Josefa Pascual.¹⁷ Aquests darrers, es preguntaven sobre la filiació de la pisa valenciana decorada en verd i manganès. En un article titulat «Una manufactura en busca de paternitat», publicat l'any 1999, feien notar que a València, els contextos arqueològics urbans mostren les importacions catalanes al mateix temps que les primeres produccions valencianes, i plantejaven un flux de difusió d'est a oest, a partir d'una via que sortia d'Itàlia. Tot i així, la tesi de la filiació valenciana va tenir un major ressò a la bibliografia tradicional. Ara ja és hora de descartar definitivament aquestes teories.

D'altra banda, també és necessari endarrerir la cronologia de la pisa catalana decorada en verd i manganès. Les dades més precises venen dels centres receptors; els treballs efectuats a Rougiers (Var, Provence) per Demians d'Archimbaud,¹⁸ van mostrar com les decoracions més complexes d'aquesta producció, motius vegetals, animals, figures humanes o temes geomètrics, que ocupen la totalitat del plat, es troben als nivells més antics datats a la segona meitat del segle XIII. Posteriorment, es donà una tendència a la simplificació o esquematització dels motius, amb un predomini del blanc estannífer, disposant únicament petits motius centrals, sense cap tipus de sanefa. Els mateixos temes centrals, com motius estelats o lobulats sense sanefa, apareixen també isolats en peces decorades en blau (amb òxid de cobalt) trobades a la ciutat, l'anomenada “pisa blava de Barcelona”. Totes dues manufactures es deuen produir simultàniament durant un temps, fins que, al segle XV, l'èxit i la massiva manufactura de les peces decorades en blau va eclipsar definitivament la producció de pisa decorada en verd i manganès.¹⁹

Barcelona i la Mediterrània, els fluxos comercials

El port de Barcelona va jugar un paper molt important en el comerç mediterrani. La ciutat es podia comparar amb altres metròpolis, com Venècia i Gènova, essent més poderosa que Marsella, Pisa o Nàpols. Els reis d'Aragó van tenir un gran interès a mantenir unes bones relacions i facilitar els contactes dels comerciants catalans, afavorint la consolidació de les institucions mercantils.

Si examinem els conjunts ceràmics distribuïts en el marc de la Mediterrània, hi ha una peça que sempre hi és present, el “gibrell català”. De fet, és una forma emparentada amb l'*alcadafe* del món àrab. Aquesta forma es produïa i s'exportava en gran quantitat cap a finals del XII, i sobretot en els transcurts del segle XIII. Les troballes a Barcelona mostren també aquesta producció en massa, una forma totalment aclaparadora al repertori formal, seguida en molta menor quantitat pel poal. Fora de Barcelona trobem el “gibrell català” a Marsella, Mallorca, Còrsega, Gènova o Acre (Israel), per citar alguns llocs. El gibrell va ser, amb tota seguretat, una peça auxiliar multifuncional, i és probable que aquest fos el tret on radicà el seu èxit

17. J. A. CERDÀ, «La vaixel·la de pisa autòctona i la vaixel·la de pisa importada a la Barcelona dels segles XIV i XV», dins AAVV, *Del Rebot...*, pàg. 59-62; J. MARTÍ i J. PASCUAL, «La investigació sobre ceràmica bajomedieval valenciana, relectura de una bibliografia centenaria», dins AAVV, *Ceràmica medieval...*, pàg. 177-204.

18. G. DEMIANS D'ARCHIMBAUD, *Les fouilles de Rougiers (Var)*, Paris, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1980.

19. J. BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, «La producció artesanal a la ciutat», dins AAVV, *La Barcelona Gòtica*, Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, 1999, pàg. 218-222.

comercial a l'Edat Mitjana. Juntament amb els gibrells devien sortir del port de Barcelona peces de "vaixella verda", com apunten les troballes de Marsella o Sardenya, amb exemplars presumptament "catalans". Tot i així, la resposta es troba en l'anàlisi de les argiles. De fet la "vaixella verda" es localitza a tota la península Itàlica, on es barregen les produccions locals amb les importacions, algunes de tallers encara desconeguts.²⁰

Al segle XIII, els contactes amb Síria i Egipte van comportar la importació de ceràmiques orientals, com mostren les nombroses troballes a la nostra ciutat. Les rutes comercials catalanes, amb consultats establerts a diferents ports, i la política d'expansió per la Mediterrània, amb contactes comercials amb Tunísia, Acre, Damasc, Rodes i Alexandria, són el marc històric on s'ha de situar la presència d'aquestes peces a Barcelona. Benjamín de Tudela, que visità Barcelona l'any 1166, la va descriure com a una ciutat on «acudeix amb mercaderies comerciants de tot arreu, de Grècia, Pisa, Gènova, Sicília, Alexandria de Egipte, Terra Santa, Àfrica i tots els seus voltants». De fet, sabem que el 1266 el rei Jaume I concedí al Consell municipal de Barcelona la potestat per nomenar còsols a Síria i Egipte, la qual cosa indica un comerç ja consolidat.²¹

A Barcelona, la majoria de les peces trobades a les excavacions de la ciutat, generalment albarel·los, ataifors i plats, procedien dels tallers de Síria i Egipte, tot que també hi ha peces de l'Iran.²² Aquesta era una ceràmica de luxe, només a l'abast d'uns pocs, que deuria arribar com un producte que completamentava la càrrega principal del vaixell. Molts dels plats i ataifors presenten uns forats que servien per penjar-los, la qual cosa indica per aquestes peces una funció decorativa, d'ostentació i de bon segur, de prestigi social per als seus propietaris.

D'altra banda, la presència d'albarel·los a diferents punts del Mediterrani és un fenomen freqüent i ben documentat. De fet, aquesta forma és la que tenia més presència entre totes les peces importades. Aquesta circumstància ha estat interpretada com el resultat del comerç d'espècies destinades als apotecaris, comerç en què l'albarel·lo tindria la funció d'embalatge.²³ Els barcelonins eren els representats de més pes i de major presència en el comerç català amb Orient. A Barcelona es va importar gran nombre d'espècies d'Orient, com pebre, canyella, clau, colorants i condiments de tota mena, així com articles diversos d'ús medicinal. A més, els apotecaris eren un dels grups econòmics de la ciutat que jugaven un paper important en el negoci de les mercaderies amb Orient.²⁴ En aquest negoci també estaven actives unes minories jueves.²⁵ Curiosament, algunes de les troballes de ceràmica oriental s'han fet en intervencions arqueològiques al Call. Per les seves cronologies i els contextos d'amortització, hem de suposar que van ser propietat dels rics barcelonins jueus i que les van abandonar quan van ser expulsats l'any 1391.

Al segle XIII, les relacions comercials amb Al-Andalus, la Mallorca islàmica i el Magreb també eren importants. Ceràmica, teixits i objectes de luxe arribaven a

20. BELTRÁN DE HEREDIA, «Pisa arcaica i vaixella verda...».

21. D. COULON, *Barcelona et le grand commerce d'Orient au Moyen-Age*, Madrid, Casa de Velázquez, 2004.

22. J. BELTRÁN DE HEREDIA i N. MIRÓ, «Importacions orientals i imitacions locals "a la façó de Liguria": Noves troballes ceràmiques a la ciutat de Barcelona», *Arqueologia Medieval*, 4 (en premsa).

23. J. THIRIOT, «Céramiques fines islamiques du Midi del France au Bas Moyen-Âge», dins Actes del Congrès *Ceràmica do Mediterrâneo Occidental*, Lisboa, 1991, pàg. 285-303.

24. D. COULON, «Barcelona i el gran comerç amb Orient. Un segle de relacions comercials de Barcelona amb Egipte i Síria (c.1330-c.1430)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XVI (2005), pàg. 165-170.

25. COULON, «Barcelona...», pàg. 169.

Barcelona. L'arqueologia ha posat de manifest la presència a la nostra ciutat d'importacions del món àrab, com les ceràmiques de reflex metàl·lic dels segles XII-XIII, gerretes esgrafiades o pintades de producció magribina, típiques de l'època almohade, ataufors i gerretes amb decoració de corda seca, parcial o total, que venien d'Almeria, Màlaga o el nord d'Àfrica, i que es poden situar al segle XIII, grans gerres estampillades de la segona meitat del segle XIII i peces nassarites decorades en reflex metàl·lic i blau del segle XIV.

Sabem que als segles XIV-XV, juntament amb els draps o teixits de llana, la plata i el corall, entre d'altres, també s'exportaven peces de vaixel·la catalana, tal i com deixa constància la documentació i mostra l'arqueologia.²⁶ L'obra barcelonina per excel·lència, l'anomenada "obra verde de Barchinona", va assolir una gran difusió als segles XIV i XV i es va exportar a nombrosos indrets. El mateix va passar amb la vaixel·la de taula del moment. Des de l'àmbit de l'arqueologia s'ha pogut documentar la presència de totes elles en indrets tan dispars com Alexandria o el Marroc, per citar dues localitzacions ben allunyades l'una de l'altra.

No podem oblidar el recipient ceràmic com a contenidor de productes destinat al transport marítim, les gerres o alfàbies, ben regulades en quant a capacitat i pes pel Consell de Cent. També s'exportaven productes com la mel i l'oli en olles i càn-tirs. Les troballes de contenidors ceràmics barcelonins a Ciutat de Palma, València, Alacant, Ceuta, Avinyó, Sicília o la Toscana, mostra un comerç intens. A Barcelona destaca també la troballa d'una gerra que contenia colofònia, producte que s'utilitzava com a vernís ceràmic, i que s'exportava des del port de Barcelona cap a l'Àfrica del Nord, Alexandria i Rodes des dels inicis del segle XIV.²⁷ Els vaixells enfonsats durant l'Edat Mitjana confirmen la varietat de productes ceràmics catalans i no catalans que circulaven per la Mediterrània.²⁸

La topografia urbana i els obradors

Per bé que comencem a tenir una radiografia bastant ajustada del panorama ceràmic de l'Edat Mitjana, per contra, no sabem gairebé res dels espais de producció. El descobriment d'un taller ceràmic al carrer de l'Hospital l'any 2006 va suposar una veritable troballa, tot un *unicum* per l'Alta Edat Mitjana a Barcelona.²⁹ Els estudis arqueomètrics dels rebutjos del forn i les ceràmiques vinculades van mostrar com aquest taller estava directament vinculat a les produccions de vaixel·la verda i de ceràmica vidriada del segle XIII, i com les peces trobades al carrer de Sant Honorat o a Santa Caterina, inclosa les de pisa arcaica, eren unes produccions que estarien fetes al voltant d'aquest taller.³⁰ Un taller sense especialització en el tipus de producció, com podem veure: la divisió (gerrers, escudellers, ollers i rajolers) no es féu fins el segle XIV.

26. COULON, «Barcelona...», pàg. 168.

27. J. BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, «Tipologia de la producció barcelonina de ceràmica comuna baix medieval: una proposta de sistematització», dins AAVV, *Ceràmica medieval...*, pàg. 177-204.

28. H. AMOURIC, F. RICHEZ i L. VALLAURI, *Vingt mille pots sous les Mers*, Aix-en-Provence, Edisud, 1999.

29. DEHESA, RAMOS i ALSINA, «El forn...».

30. J. GARCIA i J. BUXEDA, «Pisa arcaica i ceràmica vidrada del segle XIII a Barcelona. Un estudi arqueomètric», *Quaderns d'Arqueologia i Historia de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 3 (2007).

En relació amb altres obradors, només podem esmentar un forn més, localitzat durant les excavacions de l'any 1989 al monestir de Pedralbes, i la referència a un tercer, localitzat a la plaça de Medinaceli, troballa de la que en feia ressò *La Vanguardia Española* l'any 1972. Les dades documentals porten a situar al segle XIV els obradors dels gerrers i una part dels ollers a la zona del carrer dels Tallers, al "quarter d'amunt", i la resta d'ollers i els ollers blancs a la zona dels carrers d'Escudellers i d'Escudellers Blancs, al "quarter d'avall".³¹ També es conserva a la zona un carrer que anomenat dels Obradors, toponímia de ben segur relacionada amb aquesta activitat.

És molt probable que el taller localitzat al carrer de l'Hospital no estigués aïllat i que al segle XIII el terrissers s'agrupessin *extra muros* al raval de la ciutat, a l'oest de l'actual Rambla. Es podria haver donat una situació semblant a la que es va documentar arqueològicament a Marsella, on, a la primera meitat del segle XIII, fora de la ciutat hi havia un barri dedicat a la producció de ceràmiques. Es coneixen tretze forns de petites dimensions i tota una sèrie d'estances relacionades amb aquesta activitat. És interessant destacar que alguns dels forns presenten característiques pròpies del món islàmic i com el repertori de formes i produccions (semblants a les documentades a Barcelona a la mateixa època) estava vinculat igualment al món andalusí de la península Ibèrica, o a la zona del Magreb. Els autors plantegen un *savoir-faire exterior* a la Provence.³²

Conclusions

L'estudi i caracterització de les ceràmiques és una eina fonamental per al registre arqueològic, ja que sense fòssils directors no es poden situar cronològicament les restes exhumades per les tasques arqueològiques.

Pel que fa als estudis arqueomètrics i pel cas de Barcelona, la constatació d'algunes fàbriques, que s'han pogut seguir a partir de l'estudi de diferents mostres que pertanyen a produccions diferents i que van des de la Antiguitat tardana fins al segle XVI, indica una continuïtat sense interrupcions en la producció durant molts segles. Al mateix temps, la diversitat de noves fàbriques identificades en època carolíngia, manifesten una situació activa del sector, amb nous tallers i amb una modificació en l'aprovisionament de matèries primeres i en la tecnologia de la producció.³³ Aquest fet ajuda a entendre la força i el paper que van jugar els terrissers barcelonins a la nostra ciutat, una presència i posició que no va sortir del no-res al segle XI.

Finalment, ha resultat que era cert el raonament que la lògica aconsellava: que la famosa *obra verde de Barchinona*, ben recollida en la documentació textual de l'època i ben documentada per l'arqueologia,³⁴ l'obra barcelonina per excel·lència dels

31. J. J. PADILLA i J. M. VILA, «Els oficis terrissers a la Barcelona de l'Edat Mitjana», dins AAVV, *Del Rebost...*, pàg. 63-66.

32. H. MARCHESI, J. THIRIOT i L. VALLAURI, «Le Faubourg des olliers de Marseille au XIIIe siècle», dins *5ème Colloque sur la Céramique Médiévale*, Rabat, 1995, pàg. 338-345.

33. BUXEDA i CAU, «Caracterització...».

34. BELTRÁN DE HEREDIA, «Terminologia...»; «La ceràmica localitzada a l'extradós de les voltes de la Pia Almoïna de Barcelona», dins *Ceràmica medieval catalana. Quaderns Científics i Tècnics*, 9 (1997), pàg. 235-253; i «Tipologia de la producció de ceràmica comuna baixmedieval: una proposta de sistematització», *Monografies d'Arqueologia Medieval i Postmedieval (Universitat de Barcelona)*, 4 (1998), pàg. 177-204.

segles XIV-XV, no venia directament de les ceràmiques “grises”, sinó que ja al segle XIII hi havia una producció “en verd” (vaixel·la verda) que es consolidà definitivament a la centúria següent.

Moltes de les peces que havien estat interpretades com a importacions andaluses han resultat ser produccions locals. La concepció dels segles VIII-XIII com d'un període fosc ha pesat també en l'arqueologia. Una vegada desaparegudes les últimes importacions dels tallers nord-africans, començaven a estar perduts al registre arqueològic i únicament eren capaços d'identificar les “ceràmiques espatulades”.

La producció de pisa arcaica constitueix els primers passos de la pisa decorada en verd i manganès de Barcelona. L'aparició de pisa arcaica a França i a Catalunya té un focus comú que ve d'Itàlia a partir de l'implantació d'unes formes i tècniques que venien del món islàmic. El comerç de Barcelona a finals del segle XII s'estructurava a partir d'una ruta septentrional (Llenguadoc, Provença i Gènova) i d'una meridional (nord d'Àfrica i Sicília). Els contactes amb Nàpols i l'ampliació de les rutes al segle XIII donen el marc històric a les dades que es poden extreure a partir de l'anàlisi de les fonts materials, com és la ceràmica.

Es pot dir que les fonts textuales per a aquest període són limitades; al contrari, el registre arqueològic és molt ric. Només està esperant que es descodifiquin les seves dades per poder deixar llegir tota la informació que guarda. Tot i així, s'haurà d'esperar alguns anys per a que el reconeixement arqueològic d'aquest període comenci a donar dades històriques sobre l'urbanisme de la ciutat i les seves transformacions. Però, sense cap mena de dubte, podem afirmar que les troballes esmentades i els estudis ceràmics vinculats marquen un abans i un després en la investigació de les ceràmiques barcelonines medievals.